

Doprinos vlastelinskih obitelji Hilleprand von Prandau i von Normann- Ehrenfels društvenom, gospodarskom i kulturnom razvoju Valpovačkog vlastelinstva od osnutka vlastelinstva do sredine 20. stoljeća

Valpovački vlastelini Prandau-Normann

VALPOVO LANDOWNERS
PRANDAU-NORMANN

Društveno-političke prilike od oslobođenja od osmanske vlasti do sredine 20. stoljeća

Valpovačko vlastelinstvo stvoreno je na početku druge faze procesa dekameralizacije, kada je stvoren i veći broj drugih veleposjeda, koji su uglavnom dodijeljeni stranim plemićkim obiteljima, koje su ubrzo počele nametati svojim podanicima tlaku kao prirodni namet, što je prema poreznom sustavu Caraffine komisije bilo zabranjeno jer su podanici plaćali 8 forinti za otkup od tlake. Osim toga, vlasnici posjeda uglavnom su postavljali upravitelje koji su činili različite zloupotrebe. Pretvaranjem u vlastelinske podanike stanovnici su se osjećali prevarenim jer im je kralj Leopold I. obećao proglasom iz 1690. slobodu ako se uključe u rat protiv Osmanskoga Carstva. Stoga su pružali otpor odbijajući prihvatiti nove vlasnike posjeda, napadajući komorske službenike i druge predstavnike vlasti i pridružujući se hajdučkim, odnosno razbojničkim drušinama.¹ Spomenute društvene prilike, kao i postupci novih vlasnika, doveli su do pobune podanika (primjerice na Iločkom vlastelinstvu), pa je bečki dvor uputio u Slavoniju Hamiltonovu komisiju. Na temelju izvješća spomenute komisije kralj Karlo III. donio je urbar, kojim su regulirani odnosi između vlastelina i njihovih podanika. Međutim, Karlov urbar nikada nije proveden u praksi, već su posjednici nametali svojim podanicima ugovore kojima su regulirali podaničke obveze, što je 1755. godine rezultiralo pobunama na nekoliko vlastelinstava u Virovitičkoj županiji. Kraljica Marija Terezija poslala je tijekom 1755. godine u Slavoniju Keglević-Serbellonijevu komisiju koja je istražila uzroke pobune te predložila moguća rješenja, a kraljica je 1756. godine donijela novi urbar, kojim je regulirala odnose između posjednika i njihovih podanika.² Uređenje urbarijalnih odnosa između posjednika i njihovih podanika pripada među reformske poteze kraljice Marije Terezije, koja je tijekom vladavine nastojala modernizirati Habsburšku Monarhiju, pa tako i

Hrvatsku. Stoga je poduzela reformske aktivnosti na području školstva, uprave, sudstva, ali i još jednom potkraj svoje vladavine na reguliranju urbarijalnih odnosa. Reformske aktivnosti na modernizaciji države nastavio je i njezin sin Josip II. On je donio niz reformskih akata, koje je zbog otpora plemstva morao povući na kraju svoje vladavine. Početkom posljednjeg desetljeća 18. stoljeća hrvatsko plemstvo donijet će, nastojeći se oduprijeti budućim reformskim potezima bečkoga dvora, zakonske članke koji će se u budućnosti pokazati lošim za društveno-politički i ekonomski razvoj Hrvatske.³

Budući da je sredinom 18. stoljeća alodijalno gospodarstvo na slavonskim vlastelinstvima bilo slabo razvijeno, posjednicima nije trebala ni cijela obvezna tlaka za obradu alodijalnoga gospodarstva pa od svojih podanika nisu ni zahtijevali prekobrojnu tlaku sve do posljednjega desetljeća 18. stoljeća. Pojedini su vlasnici posjeda tijekom jačanja monete zamjenjivali obveznu tlaku novčanim ekvivalentom, a tek su potkraj 18. stoljeća, nakon što je počelo slabljenje valute zbog međunarodnih društvenih prilika prouzročениh izbijanjem Francuske revolucije, odnosno povećanja cijena žitarica, osobito pšenice, ponovno počeli zahtijevati od svojih podanika tlaku kao prirodni namet, koja im je trebala jer su počeli jačati uzgoj žitarica, naročito pšenice, na alodijalnom gospodarstvu. Jačanjem agrarne proizvodnje na alodijalnim gospodarstvima posjednici su počeli nametati svojim podanicima podavanje i prekobrojne tlake, čime su im otežali položaj pa su 1807. izbile pobune na Voćinskom i Iločkom vlastelinstvu. Stoga je kralj Franjo I. donio 1809. odluku o reguliranju odnosa između vlasnika posjeda i njihovih podanika određujući da se podanici smiju opteretiti s maksimalno 104 radna dana godišnje tlake (obvezna + prekobrojna tlaka), ali je njezinu objavu odgodio na neko vrijeme pa je tek nakon izbijanja novih nemira na Iločkom, Rumskom i Valpovačkom vlastelinstvu Ugarsko namjesničko vijeće donijelo 1810. godine naredbu

¹ Gavrilović, S. Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka. Novi Sad : Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1979., str. 363-437; Gavrilović, S. Hajdučija u Sremu u XVIII i početkom XIX veka. Beograd : Srpska akademija nauka i umetnosti, 1986., str. 7-99.; Perčić, Lj. Valpovačko vlastelinstvo i valpovačka mostarina 1731. – 1737. Scrinia Slavonica 10(2010), Slavonski Brod, str. 178-186.

² Bösendorfer, J. Kako je došlo do slavonskog urbara 1756. godine? Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 242(1931), Zagreb, str. 7-92.; Gavrilović, S. Uvođenje urbara u Požeškoj županiji (1745 – 1762). Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 3(1958), Novi Sad, str. 55-75.

³ Šidak, J. Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret. Zagreb : Školska knjiga, 1990., str. 7-35.; Iveljić, I. Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine. Zagreb : Leykam international, 2010., str. 23-38.

VALPO RESTAURATOR

o reguliranju urbarijalnih odnosa. Sve tri slavonske županije uložile su prigovor na tu naredbu, a na području Kutinskog vlastelinstva te vlastelinstava obitelji Janković Daruvarski izabila je 1815. godine pobuna.⁴ Bečki dvor nastojao je, uređujući još nekoliko puta odnose između posjednika i njihovih podanika te djelujući unutar Svete alijanse, održati postojeće društvene odnose. Međutim, u Habsburškoj Monarhiji, pa tako i u Banskoj Hrvatskoj, stvara se tijekom prvih desetljeća 19. stoljeća pod utjecajem gospodarskog napretka, naročito trgovačke djelatnosti, građanski sloj koji se zauzima za nove društvene odnose. Pripadnici tog sloja bit će nositelji borbe protiv mađarskih nastojanja da se u Hrvatsku uvede mađarski jezik kao službeni te nositelji pokreta za narodni preporod. Unatoč nastojanjima vladajućih slojeva da sačuvaju postojeće društvene odnose, oni su se sredinom 19. stoljeća, pod utjecajem revolucionarnih gibanja u Europi, ali i u samoj Habsburškoj Monarhiji, urušili, pa je ban Josip Jelačić Bužimski svojim proglasom od 25. travnja 1848. godine ukinuo podložničke odnose i dodijelio urbarijalnu zemlju bivšim vlastelinskim podložnicima. Nesvjestan posljedica svoga čina, ban Jelačić tim je aktom počeo transformaciju vlastelinstava u veleposjede s kapitalističkim načinom privređivanja. Naime, vlasnici posjeda tim su aktom ostali bez besplatne, odnosno jeftine, radne snage, pa su se u sljedećim desetljećima morali suočiti s promijenjenim načinom privređivanja ili s vlastitom propašću. Za razliku od hrvatskih posjednika, slavonskim posjednicima modernizaciju su omogućila financijska sredstva stečena naknadom za oduzetu urbarijalnu zemlju i iskorištavanjem velikih šumskih površina.⁵

Tijekom toga procesa Habsburška je Monarhija također bila suočena s neoapsolutizmom, a zatim, pod pritiskom međunarodnih prilika, promjenom državnoga ustroja, odnosno transformacijom u Austro-Ugarsku Monarhiju, i uredjenjem hrvatsko-mađarskih odnosa sklapanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja će, s izmjenama u financijskom dijelu, ostati na snazi sljedećih pola stoljeća do raspada zajedničke državne zajednice, a bit će uzrok učestalih nesuglasica i sukoba između Zagreba i Budimpešte. Nekoliko godina nakon Jelačićeva akta izabila je 1857. godine agrarna kriza koju karakterizira smanjenje cijene poljoprivrednih proizvoda, a Hrvatsku je desetljeće i pol kasnije pogodila i velika ekonomska kriza koja je zahvatila cijelu Monarhiju. Ona je počela krahom Bečke burze, a nastavljena poremećajima na europskom tržištu poljoprivrednih proizvoda prouzročenim dopremom velikih količina jeftine američke pšenice, što je snažno pogodilo uglavnom agrarnu Hrvatsku. U vrijeme trajanja krize ban Ivan Mažuranić provest će niz

reformi na području sudstva, obrazovanja i uprave, koje će značajno pridonijeti modernizaciji Hrvatske. Njegovom ostavkom i imenovanjem bana Ladislava Pejačevića Virovitičkoga počelo je 35-godišnje razdoblje otpora pokušajima nametanja mađarskoga jezika u Hrvatskoj, koji su bili protivni Hrvatsko-ugarskoj nagodbi. Dvadesetogodišnje nezadovoljstvo i otpor vladavini bana Dragutina Khuena Hedervaryja završilo je 1903. godine narodnim buntom koji je doveo do njegova napuštanja Hrvatske, ali i zaokretom u hrvatskoj politici osnivanjem Hrvatsko-srpske koalicije te stvaranjem politike „novog kursa“. Posljednje desetljeće i pol proteklo je u učestalim političkim nesuglasticama između Zagreba i Budimpešte. Osim unutrašnjih prilika, na unutarnjopolitičke odnose u Hrvatskoj i Monarhiji utječu i međunarodni odnosi u bližem susjedstvu (osobito jugoistočna Europa, odnosno Osmansko Carstvo, Njemačko i Rusko Carstvo). U tim su okolnostima vlasnici slavonskih posjeda nastojali modernizirati svoje posjede ulažući novac stečen eksploatacijom velikih šumskih površina. Unatoč tim naporima, ratarska proizvodnja postaje sekundarna, a iskorištavanje šumskih površina primarna gospodarska grana.⁶ Nakon što se završetkom Prvog svjetskog rata raspala Austro-Ugarska Monarhija, a stvorena je nova državna zajednica Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, novim centrima moći jedan od prioriteta postaje uništenje veleposjeda u Hrvatskoj. Stoga vlasnicima veleposjeda tijekom sljedeća dva desetljeća glavna preokupacija postaje spašavanje njihovih posjeda, odnosno minimaliziranje štete od provedbe agrarne reforme. Tijekom Drugog svjetskog rata stvorena je Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj je zaustavljen antagonizam prema veleposjednicima. Međutim, završetkom Drugog svjetskog rata i stvaranjem socijalističke Jugoslavije došao je kraj veleposjedima i kapitalističkom načinu privređivanja.⁷

Obitelji Hilleprand von Prandau i von Normann-Ehrenfels i njihov doprinos razvoju Valpovačkog vlastelinstva/posjeda

Organizacija i upravljanje valpovačkim posjedom

Nakon što je početkom 18. stoljeća Caraffina komisija završila uredenje komorske uprave, valpovačko je područje pod upravom Dvorske komore, unutar Osječkoga provizorata, a pod provizorom koji je trebao prikupljati porez te voditi brigu o unapređenju gospodarstva. Valpovačko vlastelinstvo stvoreno je početkom trećeg desetljeća 18. stoljeća, početkom druge faze dekameralizacije. Naime, kralj Karlo

Sl. 1. Ephraim Hochhauser, Petar II. Antun barun Hilleprand von Prandau, 1750. (foto: Marin Topić)

⁴ Gregl, M.; Vrbanus, I. Krv, rat i glad : u kakvim su okolnostima živjele osobe spomenute u drugoj knjizi *Zapisniko*. U: *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama*, knj. II. (1788. – 1820.). Tvrtković, T.; Vrbanus, M. (ur.). Našice : Zavičajni muzej ; Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje ; Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2012., str. XXXVI–XLI; Šidak, J. Nav. djelo, 1990., str. 7–35, 58–92, 112–163.; Gavrilović, S. Agrarni pokreti u Sreму i Slavoniji početkom XIX veka. Beograd : Naučno delo, 1960.; Gavrilović, S. Agrarni pokreti u Sreму, Slavoniji i Moslavini početkom XIX. veka. Historijski zbornik 10(1957), br. 1–4, Zagreb, str. 72–81; Iveljić, I. Nav. djelo, 2010., str. 109–111.

⁵ O prilikama u trenutku objavljivanja Jelačićeva akta te njegovim posljedicama vidi opširnije: Popović, Š. Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848. : Sastav seljačkog posjeda na hrvatsko-slavonskim vlastelinskim imanjima u doba ukidanja feudalizma. Zagreb : Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1993.; Kolak Bošnjak, A. Struktura hrvatskog društva u 19. stoljeću i razvoj građanskog društva. Temelji moderne Hrvatske : Hrvatske zemlje u “dugom” 19. stoljeću. Švoger, V.; Turkalj, J. (ur.). Zagreb : Matica hrvatska, 2016., str. 136.; Iveljić, I. Nav. djelo, 2010., str. 40–49.

⁶ Vidi opširnije: Gross, M. Počeci moderne Hrvatske : neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850 – 1860. Zagreb : Globus : Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, 1985.; Gross, M.; Szabo, A. Prema hrvatskome građanskom društvu : društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. Zagreb : Globus nakladni zavod, 1992.; Bičanić, R. Agrarna kriza od 1873 – 1895. i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske, Pretisak iz Ekonomista, br. 3–5. Zagreb : Naklada autora, 1937.; Gross, M. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906 – 1907. Beograd : Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960.; Šidak, J. [et al.]. Povijest hrvatskog naroda g. 1860 – 1914. Zagreb : Školska knjiga, 1968., str. 13–52, 67–105, 117–159, 209–234, 238–251, 260–292.; Vrbanus, M. Gospodarski razvoj hrvatskih zemalja. Temelji moderne Hrvatske : hrvatske zemlje u “dugom” 19. stoljeću. Švoger, V.; Turkalj, J. (ur.). Zagreb : Matica hrvatska, 2016., str. 199.; Kolak Bošnjak, A. Nav. djelo, 2016., str. 146.

⁷ Vidi opširnije: Šimončić-Bobetko, Z. Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918. – 1941. Zagreb : Hrvatski institut za povijest : AGM, 1997., str. 25–233, 239–242, 278–280, 314–316, 341–353, 369–372, 378–418.

Desetina žitarica iz 1815.

Desetina pečuski biskupa iz 1815.

desetine žitarica.¹⁹ Doduše, tijekom sedam desetljeća od oslobođenja od osmanske vlasti nije bilo regulirano pravo prikupljanja desetine. Naime, zagrebački, pečuški i đakovačko-bosanski biskupi nisu se mogli dogovoriti oko jurisdikcije na području Slavonije, a nakon sudskog razgraničenja sve do 1761. godine ni oko prava na desetinu. Tek je 1761. godine postignut sporazum između biskupa Zagrebačke, Pečuške i Đakovačko-bosanske biskupije te slavonskih vlastelina oko prava na desetinu. Posjednik Valpovačkog vlastelinstva, koje je većim dijelom bilo pod jurisdikcijom pečuskog, a tek manjim dijelom zagrebačkog biskupa, sklopio je s pečuškim i zagrebačkim biskupom ugovor o zakupu desetine obvezujući se do 1815. godine godišnje platiti 3.000 forinti pečuskom i 600 forinti zagrebačkom biskupu, a od 1815. godine 3.600 forinti pečuskom biskupu, a 600 forinti zagrebačkom biskupu. O značenju trgovine pšenicom najbolje govori činjenica da je vlastelinstvo u razdoblju od 1801. do 1810. godine od prodaje te žitarice ostvarilo prihod od 577.697 forinti.²⁰

Na jačanje proizvodnje žitarica tijekom trećega desetljeća 19. stoljeća povoljno je utjecao i rat između Ruskog i Osmanskog Carstva, kada je Osmansko Carstvo zatvorilo Bospor i Dardanele i time onemogućilo izvoz ukrajinske pšenice u Europu, pa je povećana potražnja za mađarskim i hrvatskim žitaricama. Nakon što je krajem istoga desetljeća završen spomenut rat, Osmansko Carstvo ponovno je otvorilo navedeni prometni pravac, čime je smanjena potražnja za mađarskim i hrvatskim žitaricama te je mađarska pšenica počela konkurirati hrvatskoj pšenici na hrvatskom tržištu, što je negativno utjecalo na jačanje proizvodnje žitarica u Slavoniji. Ta je stagnacija nastavljena sve do ukinuća feudalne podložnosti podanika, kada ratarska proizvodnja gubi na značenju te se počinje smanjivati jer vlastelinstva ostaju bez besplatne radne snage, čime je ratarska proizvodnja postala nekonkurentna na europskom tržištu. Stoga je Gustav Hilleprand von Prandau ulagao novac stečen eksploatacijom šumskih površina u modernizaciju ratarske proizvodnje i nabavu strojeva i vučne stoke (konji i volovi). Unatoč tim ulaganjima, ratarska proizvodnja nije omogućavala vlasniku posjeda podmirivanje svih troškova. Međutim, ta su ulaganja ipak omogućila povećanje prihoda od prodaje žitarica. Naime, posjed je od 1876. do 1880. godine ostvarivao od prodaje žitarica prosječno 28.440 forinti, a početkom 20. stoljeća prosječno 112.000 kruna godišnje.²¹

Upravo u vrijeme slabljenja ratarske proizvodnje polovicom 19. stoljeća počelo je jačati iskorištavanje velikih šumskih površina na posjedu. Naravno, i tijekom uprave Dvorske komore, ali i od pretvaranja u vlastelinstvo, šume su iskorištavane za stvaranje vlastelinskih prihoda. Primjerice, u prvoj godini postojanja vlastelinstva (1722./23. godine) prihodi od šuma iznosili su 2.528,88 forinti, što je nešto više od dvije

^[1] Desetina žitarica

^[2] Doduše, tijekom sedam desetljeća od oslobođenja od osmanske vlasti nije bilo regulirano pravo prikupljanja desetine

^[3] Desetina pečuski biskupa iz 1815

^[4] Desetina žitarica

^[5] Desetina pečuski biskupa iz 1815

^[6] Desetina žitarica

Desetina žitarica

petine ukupnih vlastelinskih prihoda (42,95 %). Tijekom sljedećih tridesetak godina šume su korištene za ogrjev, gradnju i žirovanje svinja, o čemu svjedoči popis vlastelinskih prihoda i rashoda iz 1748. godine. Prema tom popisu, vlastelinstvo je ostvarilo 3.484,42 forinte prihoda od šuma ili nešto više od jedne trećine svih prihoda (34,50 %). Vlasnik posjeda nastavio je aktivnosti na jačanju iskorištavanja šumskih površina i u sljedećim desetljećima pa je polovicom 18. stoljeća osnovao manufakturu pepeljike otevši radnike s Đakovačkoga vlastelinstva. Osim iskorištavanja šumskih površina za proizvodnju pepeljike, vlastelinstvo je od 1755. do 1762. godine ostvarilo ukupnu čistu zaradu od 23.584,45 forinti ili prosječno 2.948,06 forinti od korištenja šumskih površina.²²

Uz iskorištavanje šumskih površina, obitelj Hilleprand von Prandau je i skrbila o šumama. Još polovicom 18. stoljeća (1748.) na vlastelinstvu je među vlastelinskim službenicima djelovao i jedan glavni lugar, Maksimilijan Kostberger, te trojica lugares, Maksimilijanov brat Franjo, Ivan Danijel Lang i Jakov Fridrich. Gustav Hilleprand von Prandau zaposlio je 1847. godine na Valpovačkom vlastelinstvu Adolfa Danhelovskoga, šumara školovanog u Mariabrunnu. Adolf Danhelovsky će znanjima stečenim na tom šumarskom učilištu unaprijediti šumarstvo na valpovačkom posjedu i omogućiti njegovim vlasnicima stjecanje velikih prihoda.²³

Jače iskorištavanje šumskih površina, odnosno prodaja drva na panju, počinje tek tijekom druge polovice 19. stoljeća, kada ti prihodi omogućavaju obitelji Hilleprand von Prandau, odnosno poslije obitelji von Normann-Ehrenfels, održavanje posjeda te njegovu transformaciju iz feudalnoga u moderan posjed s kapitalističkim načinom privređivanja. Šumarski ured valpovačkog posjeda ostvario je, primjerice, od 1876. do 1880. godine prihod od 1.930.400 forinti, a do kraja 1884. godine još više od 1.600.000 forinti. Eksploatacija šuma nastavljena je 1885. godine, kada je Gustav Hilleprand von Prandau sklopio ugovor s kompanijom S. H. Gutmanna o eksploataciji šumskih površina na deset godina u vrijednosti od 3.449.000 forinti. Zatim je Rudolf von Normann-Ehrenfels sklopio 1895. godine ugovor sa Société d’ Importation de Chêne o eksploataciji 118.000 hrastova na panju u vrijednosti 7.850.000 forinti s isplatom u desetogodišnjem razdoblju počevši od 1895. godine. Nakon isteka tog ugovora Rudolf von Normann-Ehrenfels sklopio je 1907. godine s ispostavom te francuske kompanije u Normancima ugovor o eksploataciji 15.939 hrastova na panju za 2.800.000 kruna. Potom je 1910. godine sklopio ugovor s Neuschloszovom Našičkom tvornicom tanina i paropila d.d. o prodaji 1.631 hrasta na panju za 200.000 kruna.²⁴ Nakon što je isplatio 3.160.714,98 forinti svojoj sestri grofici Anni Csáky de Kerestszegh et Adorjan za njezin dio valpovačkog posjeda, Rudolf je ulagao u vrijednosne papire. Primjerice, od novca primljenog za

eksploataciju šumskih površina u razdoblju od 1895. do 1905. godine na vrijednosne papire potrošio je 3,5 milijuna forinti. Međutim, ti su vrijednosni papiri nakon završetka Prvog svjetskog rata postali uglavnom bezvrijedni. Valpovački posjed imao je velikih financijskih problema pa je nastojao preživjeti eksploatacijom šumskih površina.²⁵

Valpovačka župa iz1885.

Obrazovni i kulturni razvoj na valpovačkom posjedu

Osim gradnje gospodarskih i stambenih zgrada na posjedu, barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau počeo je ubrzo nakon preuzimanja posjeda gradnju religijskih objekata. Tako je odmah počeo graditi dvorsku kapelicu u valpovačkom dvorcu, koja je završena 1724. godine, a nakon završetka tog objekta financirao je od 1733. do 1736. godine i gradnju valpovačke župne crkve.²⁶

Različite aktivnosti na unapređenju posjeda nastavljene su i sljedećih desetljeća pa se aktivirao na izgradnji mreže obrazovnih institucija. Prva škola na vlastelinstvu otvorena je u Miholjcu, jednom od najvećih naselja na posjedu, gdje je, prema kanonskoj vizitaciji Župe Miholja iz 1738. godine, školom od 1736. upravljao Marko Knežević, koji je ovdje djelovao do 1745. godine. Doduše, u to vrijeme vlastelin nije financirao školu, odnosno učitelje, već je učitelj vlastite životne potrebe financirao obavljanjem službe lokalnoga zvonara. Vjerojatno je da takav način funkcioniranja škole nije bio dugoga vijeka jer 1782. godine nije bilo ni škole ni učitelja.²⁷

U Valpovu je obrazovna djelatnost počela 1754. godine, kada je djecu podučavao vlastelinski službenik, kojega je plaćalo vlastelinstvo. U središtu vlastelinstva škola je osnovana 1774. godine, a pohađalo ju je 20 učenika. Prema kanonskoj vizitaciji Župe Valpovo iz 1782. godine, učitelj je bio Đuro Ledai, koji je predavao i u filijalnim naseljima.²⁸ Aktivnosti na podizanju mreže obrazovnih institucija na Valpovačkom vlastelinstvu intenzivirane su tijekom uprave braće Karla i Gustava Hillepranda von Prandaua. Karl je 1834. godine darovao zemljište za školsku zgradu u Viljevu, a 1835. godine u Šljivoševcima, Podgajcima i Radikovcima. U Donjem Miholjcu je 1835. godine osnovao glazbenu školu te je nabavio potrebne instrumente. Ugarsko namjesničko vijeće proglasilo ga je 1836. godine zbog tih aktivnosti promicateljem pučkoga školstva. Gustav je također radio na organizaciji mreže obrazovnih institucija na valpovačkom dijelu posjeda. On se 1855. godine obvezao financirati djelovanje škole u Josipovcu i Kravicama, a 1856. godine prihvatio je pokroviteljstvo nad osnovnom školom u Valpovu. Obvezao se godišnje davati 12 hvati ogrjevnog drva za grijanje učionica, 6 hvati ogrjevnog drva za žensku pučku učionicu. Također se obvezao da će

^[1] Osim gradnje gospodarskih i stambenih zgrada na posjedu, barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau počeo je ubrzo nakon preuzimanja posjeda gradnju religijskih objekata

^[2] Tako je odmah počeo graditi dvorsku kapelicu u valpovačkom dvorcu, koja je završena 1724. godine, a nakon završetka tog objekta financirao je od 1733. do 1736. godine i gradnju valpovačke župne crkve

^[3] Različite aktivnosti na unapređenju posjeda nastavljene su i sljedećih desetljeća pa se aktivirao na izgradnji mreže obrazovnih institucija

^[4] Prva škola na vlastelinstvu otvorena je u Miholjcu, jednom od najvećih naselja na posjedu, gdje je, prema kanonskoj vizitaciji Župe Miholja iz 1738. godine, školom od 1736. upravljao Marko Knežević, koji je ovdje djelovao do 1745. godine

^[5] Doduše, u to vrijeme vlastelin nije financirao školu, odnosno učitelje, već je učitelj vlastite životne potrebe financirao obavljanjem službe lokalnoga zvonara

^[6] Vjerojatno je da takav način funkcioniranja škole nije bio dugoga vijeka jer 1782. godine nije bilo ni škole ni učitelja

^[7] U Valpovu je obrazovna djelatnost počela 1754. godine, kada je djecu podučavao vlastelinski službenik, kojega je plaćalo vlastelinstvo

Valpovačka župa iz1885.

održavati školsku zgradu te osigurati građevno drvo za povećanje broja potrebnih učionica, ali i učiteljskih stanova. Kralj Franjo Josip I. odlikovao je 25. kolovoza 1859. godine Gustava Hillepranda von Prandaua Ordenom željezne krune II. razreda za zasluge za napredak školstva i crkvu.²⁹ Pokroviteljske obveze baruna Gustava Hillepranda von Prandaua preuzeo je 1892. godine njegov unuk Rudolf st. von Normann-Ehrenfels, koji je bio pokrovitelj i škole u Koški i Harkanovcima. Osim u škole u Valpovu, bio je pokrovitelj škole u Veliškovcima. Rudolfov brat Gustav bio je pokrovitelj škola u Bizovcu, Brodancima, Petrijevcima i Josipovcu. Oni su preuzeli obvezu davanja građevnoga drva za potrebe održavanja i proširenja učionica i učiteljskih stanova te ogrjevnog drva za potrebe grijanja učionica i učiteljskih stanova. Također su u pojedinim selima dodijelili obradivo zemljište učiteljima. Osim pokroviteljstva nad školama na području valpovačkog i bizovačkog dijela posjeda, grof von Normann-Ehrenfels darovao je 1898. godine u povodu 50. godišnjice vladanja kralja Franje Josipa I. 1.000 kruna u zlatu da se podijele učiteljima na njegovu posjedu. Gof Rudolf st. von Normann-Ehrenfels podupro je s 200 kruna rad glazbene škole u Valpovu, koja je djelovala do 1897. godine.³⁰ Članovi obitelji Hilleprand von Prandau poduzimali su i druge aktivnosti kako bi podigli kulturnu razinu na posjedu. Tako je barun Josip Ignjat prvo obnovio svoj dvorac nakon požara 1800. godine, a zatim je 1809. godine sagradio kazališnu zgradu u Valpovu. U dvorcu su se najvjerojatnije i prije gradnje kazališta igrale kazališne predstave te organizirale glazbene večeri prilikom rođendanskih proslava članova obitelji. Nakon završetka gradnje kazališne zgrade barun Josip Ignjat financirao je i troškove igranja kazališnih predstava (kostimi i scene).

Ploča u spomenik na mjestu nekadašnjeg kazališta iz 1800.

Poslije smrti Josipa Ignjata Hillepranda von Prandaua njegova udovica Marija Ana i njegov stariji sin Karl nastojali su financirati predstave u valpovačkom kazalištu. Kada je postao punoljetan, Gustav Hilleprand von Prandau preuzeo je financiranje kazališta, što je vidljivo iz vlastelinskih računa. Kazalište je djelovalo sve do kraja prve polovice 19. stoljeća. Prema vlastelinskim računima, u kazalištu su održavane predstave nepoznatih naslova.³¹

Osim financiranja kazališta u Valpovu, Gustav barun Hilleprand von Prandau darovao je novac za različite kulturne i znanstvene pothvate. Tako je, primjerice, darovao više od 5.000 forinti za osnivanje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.³²

Dok se Gustav uglavnom bavio gospodarstvom na valpovačkom posjedu, njegov stariji brat Karl bio je zaljubljenik u glazbu i umjetnost. Karlov interes za glazbu podupirao je i njegov otac, koji je vodio brigu o Karlovu glazbenom obrazovanju. Nakon završetka obrazovanja i povratka u

^[1] Osim gradnje gospodarskih i stambenih zgrada na posjedu, barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau počeo je ubrzo nakon preuzimanja posjeda gradnju religijskih objekata

^[2] Tako je odmah počeo graditi dvorsku kapelicu u valpovačkom dvorcu, koja je završena 1724. godine, a nakon završetka tog objekta financirao je od 1733. do 1736. godine i gradnju valpovačke župne crkve

Slavoniju, Karl je svirao zajedno s osječkim umjetnicima amaterima Alojzijem Katzthallerom, Lackenbachom, Hermannom i inženjerom Bernardom te je priređivao glazbene večeri u Valpovu i Miholjcu. Kada se preselio u Beč, aktivno je sudjelovao u bečkom glazbenom životu. Organizirao je glazbene večeri u svom bečkom domu te je pridonio stvaranju novog glazbenog instrumenta – fisharmonike. Nakon smrti svoje supruge Marije Therese Karl se još više posvetio glazbi, skladanju, preradi djela W. A. Mozarta, L. van Beethovena, C. Gounoda, G. Meyerbeera, F. Mendelssohna, L. Spohra, F. Schuberta i drugih te humanitarnom radu kao mecena siromašnih učenika i umjetnika, npr. Ivana Lickla, Petera Schmidta, Antuna Oberrittera. Darovao je oko 1852. godine župnoj crkvi sv. Mihaela arkandela u Donjem Miholjcu orgulje.³³

Zaključak

Obitelj Hilleprand von Prandau upravljala je Valpovačkim vlastelinstvom, odnosno posjedom, 164 godine, a zatim upravu nad njim preuzima obitelj von Normann-Ehrenfels, do konfiskacije 1945. godine. Obitelj Hilleprand von Prandau poduzimala je različite aktivnosti na unapređenju gospodarstva na vlastelinstvu, odnosno posjedu. Pritom su mijenjali organizaciju posjeda kako bi omogućili njegovo bolje funkcioniranje i privređivanje. Obitelj von Normann-Ehrenfels preuzela je taj posjed u posljednjim desetljećima postojanja pa se više bavila njegovim održanjem, a tek usputno razvojem.

Obje obitelji nastojale su dio prihoda uložiti u unapređenje školstva na valpovačkom području. Pritom je obitelji Hilleprand von Prandau radila na širenju mreže obrazovnih institucija, a obitelj von Normann-Ehrenfels na održavanju, odnosno omogućavanju daljnjega djelovanja školskih institucija. Obitelj Hilleprand von Prandau uložila je početkom 19. stoljeća dio vlastelinskih prihoda u gradnju kazališne zgrade te je sve do polovice stoljeća ulagala u rad kazališta.

Obje su obitelji svojim djelovanjem tijekom više od dva stoljeća omogućile društveni, kulturni, obrazovni i gospodarski razvoj valpovačkog područja.

^[1] Demo, Š. [et al.], Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama, knj. II (1788.-1820.). Našice : Zavičajni muzej ; Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje ; Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2012., str. 361-362; Perčić, Lj. Nav. djelo, str. 119–128; Stanić, D. Nav. djelo, 2003., str. 7–26.